

Прикази Reviews Comptes rendus

Znanje o arheološkom znanju – Staša Babić. 2018. *Metaarheologija. Ogled o uslovima znanja o prošlosti*. Beograd: Clio, 188 strana, ISBN 978–86–7102–596–6.

Metaarheologija je knjiga koja se ne može u potpunosti uporediti ni sa jednom iz svog akademskog polja i koja izlazi iz uobičajenosti arheološke i istoričarske literature. U stvari, jedna od prvih zapitanosti prilikom svakog od (za sada) četiri čitanja knjige bila mi je „kako je, za ime sveta, iko uspeo da ovako nešto sastavi i napiše?!“ Posledično, prikazivanje štiva ove vrste ne predstavlja lak poduhvat i rizikuje da bogatu sadržajnost oštetiti prostim pobrajanjem poglavlja i tematskih celina ili umanjiti kratkim prepričavanjem glavnih zaključaka. Upravo iz ovih razloga je ovaj prikaz samo grubo mapiranje glavnih tokova koje je autorka sledila i upućivanje na najvažnija naravoučenija koja nam Staša Babić u svom tekstu srdačno nudi.

Metaarheologija – Ogled o uslovima znanja o prošlosti bavi se manje ili više vidljivim i nevidljivim ali veoma jakim i sveprisutnim nitima kojima je izatkano znanje unutar arheologije. Ovakvih „saznajnih vlakana“ najčešće nismo svesni ili se, čak i kada jesmo, ne udubljujemo previše u razmišljanja o njihovoj važnosti, putanjama i moći nosivosti. Mimo metaforičkih poštapalica, predmet istraživanja knjige je arheološka epistemologija,

u smislu međuzavisnosti i međusobnih uticaja filozofije nauke i opšteg ustrojanja naučnog znanja s jedne, i naučnih disciplina koje se bave prošlošću, a prvenstveno arheologije, s druge strane. Istraživački okvir ovog dela pretpostavlja da iako neminovno i neprestano koristimo tumačenjske i konceptualne okvire, ideje i idelogeme, mišljenja, uverenja i načine zaključivanja koje smatramo čisto ili usko specifično arheološkim, navodne disciplinarnosti su zapravo neposredno i neraskidivo vezane za mnogo širu sferu „nauke o nauci“. Tačnije, arheološka učenost proističe i uslovljena je teorijskim i filozofskim spoznajama na temu kako, pod kojim kriterijumima, kojim procesima, na kojim osnovnim a kojim nadograđenim činiocima uopšte nastaje i dalje se oblikuje naučno znanje. Shodno tome, obrasci funkcionisanja arheologije, od terenske prakse i metoda do „pretakanja“ materijalnosti arheološkog zapisa u tekstualno tumačenje, u stvari predstavljaju presađivanje širih konceptualnih uporišta i ideja u disciplinarno polje koje je specifično po bavljenju ljudskim društvima iz minulih vremena na osnovu materijalnih ostataka. Naprosto, svet ideja i načini tvorenja znanja u našoj disciplini su „pozajmljeno ruho“ koje arheologija oblači i nosi na svojstven način. Pošto se arheologija bavi davanjem smisla ostacima iz prošlosti, a ideje koje upotrebljavamo za takav poduhvat proističu iz drugih intelektualnih sfera, nužno je biti svestan

preuzetih koncepata, dobro ih razumeti i oprezno primenjivati (tj. znati zašto im pribegavamo, na koji tačno način to činimo, šta pod upotrebljenim idejama i terminima tačno mislimo i na šta se konkretno oni u arheologiji odnose).

Sledeći ovu osnovnu zamisao ne iznenađuje zašto se Babić u prvom poglavlju (*Znanje o znanju*, str. 9–48), organizovanom u šest podcelina, usmerava na opšte principe po kojima nepoznate materije bilo koje vrste bivaju prevedene u domen poznatog, a potom i na osobene načine proizvedene u različite vidove naučnog znanja. Sve vreme imajući u vidu arheološku struku, autorka daje kratku, jezgrovitu i pitko napisanu istoriju ideja, principa i pokušaja definisanja zakonitosti i merila po kojima se znanje stvara, kako se oblikuje i preoblikuje, od čega zavisi i na kojim gradivnim činiocima počiva. Otuda ne čudi što se u prvom poglavlju referiše na dela i ideje mislilaca počevši od Sokrata, Platona i Aristotela, preko Renea Dekarta, Džona Loka, Imanuela Kanta, do Bertranda Rasela, Edmunda Getijera, Ludvika Fleka, Hane Arent, Karla Popera, Tomasa Kuna, Karla Manhajma, Pjera Burdijea, Mišela Fukoa, Umberta Eka i Helen Longino. Pozivanje na pažljivo odabrano društvo velikana ima za cilj da situira i pruži genealogiju intelektualnih pregnuća na temu konstituisanja znanja i pokaže da su razvoj i funkcionisanje arheologije zavisni i neraskidivo povezani sa interesantnim i složenim pitanjima iz domena filozofije nauke. Tako Babić ističe relevantne teorijske zapitanosti i pristupe koji leže i u samoj srži bavljenja arheologijom i utiču na sve mene kroz koje je prolazila i prolazi. Pomenuću samo one koje su kod mene izazvale pozornost i podstakle dublja promišljanja: kako se znanje menja i šta određuje da li će i kada doći do

smene?; problem dovoljnosti arheoloških podataka i neminovnost rada sa nepotpunom, slučajnom i ograničenom građom; modernističko nastojanje uvođenja reda u prirodu i društvu preko institucionalizacije i podele znanja na različite vrste i akademske oblasti; provera teorija izdržavanjem kritike do što bolje aproksimacije istine; neophodnost neprestanog preispitivanja čak i osnovnih znanja i pretpostavki; važnost kolektiva mišljenja i prenošenja ideja i znanja (međugeneracijski i između različitih akademskih polja i zajednica); istraživanje kao kolektivni a ne individualni čin; društvene okolnosti proizvodnje znanja i pitanje kako društvo odabira znanja na kojima zasniva svoje sisteme vrednosti (i obrnuto); praksa (samo)refleksivnosti tj. osvešćivanje društvene pozicije i preuzimanje odgovornosti istraživača; pluralizam mišljenja, sučeljavanje perspektiva i kritika metoda i rezultata kao način približavanja epistemičkom idealu. Sva ova pitanja Babić pomno razmatra i na taj način nam približava sopstveno naučno stajalište sa kojeg pristupa novim skupovima pitanja u nastavku teksta.

Drugo poglavlje knjige (*Znanje o prošlosti*, str. 49–84), kroz pet potpoglavlja, nastavlja prethodno započeta razmatranja i donete zaključke stavlja u kontekst specifičnosti istraživanja prošlosti ljudske vrste. Babić ukazuje da su društveno-humanističke discipline, iako ustrojene po ugledu na rigoroznost prirodnih nauka, specifične po tome što se bave nestalnošću i promenljivošću ljudskih društava, da stoga ne podležu nekakvim opštevažećim društvenim zakonitostima i da se otuda bave pokušajima razumevanja pojava koje izučavaju. Na ovim osnovama, sledeći razmišljanja Teodora Drojzena i Hansa-Georga Gadamera, autorka upućuje na koncept hermeneutike odnosno na veštinu

tumačenja i razumevanja nekog društvenog sadržaja ili fenomena uvažavanjem konteksta u kojem se nalazi i značenja koja može da nosi, a ne samo spoljašnje pojavnosti i proste forme. Otrežnjujući zaključak koji iz ovoga sledi je da hermeneutičko tumačenje drugih društava i kultura (što je u stvari središnja odlika arheologije koja izučava *Druge* u vremenu i prostoru) predstavlja susret različitosti na relaciji posmatrač i posmatrana socio-kulturno-temporalna drugost. Otuda autorka opravdano ustvrđuje da se bolje razumevanje proučavanih pojava može postići jedino kroz svest arheologa o sopstvenom istorijskom položaju i suštinskoj kulturnoj različitosti u odnosu na predmet istraživanja. Pošto arheolozi proučavaju prošlost iz konteksta koji su drastično drugačiji od onih u kojima su bila društva i pojedinci koje istražuju, olako tumačenjsko poistovećivanje sadašnjosti i prošlosti predstavlja stvaranje pogrešne i pojednostavljene slike koja ne čini dobro ni znanju o fenomenima koji se ispituju ni društvima u kojima tumači prošlosti žive. Ovo poglavlje, osim osvrta na odnos, sličnosti i razlike istorije i arheologije, sadrži veoma poučne misli o pristupima koji tumačenje materijalne kulture vide kao čitanje i analizu teksta. Tačnije, Babić problematizuje da li su takva gledišta uvek moguća i do koje mere je opravdano u svakoj materijalnosti iznalaziti skriveni simbolički sadržaj. S druge strane, ona poentira da je svaki vid bavljenja arheologijom (tj. materijalnim ostacima iz prošlosti) neminovno prevođenje u različite vrste tekstova i drugih vizuelnih predstava i da se pretvaranjem materijalnosti (tj. arheološkog zapisa) u tekstualnost (tj. narativno tumačenje prošlosti) uvek dodaju, dopunjavaju i menjaju prvobitna značenja i smisao. Pošto ovaj posao pripada akademskoj arheolo-

giji, autorka kao imperativ ističe njegovo obavljanje na odgovoran način budući da stvaranje narativa o prošlosti putem zapisa ili govora utiče na društvo i politiku tako što stvara predstave pomoću kojih se izgrađuju ideologije o aktuelnim kolektivnim identitetima, istorijskim ulogama i odnosima. Jednostavno rečeno, svojim prevođenjem opipljivih (ali nemih) tragova u priče o davnini arheologija aktivno učestvuje u izgradnji stavova o grupnim sopstvima i njihovim savremenim pozicijama, zbog čega je i neophodna puna pozornost i oprez.

Treći deo (*Arheološko znanje*, str. 85–121), sa osam potpoglavlja, usredsređuje se na osobenosti „arheološkog zanata“ razmatranjem specifičnosti podataka i znanja dobijenih izučavanjem materijalnosti, zatim hronoloških, epistemoloških i konceptualnih granica bavljenja arheologijom i nivoima i vrstama svedočanstvenosti materijalne kulture. Nimalo slučajno, ovde se razmatra dinamičan (i neretko tenzičan) odnos istorije i arheologije kao disciplina koje su u akademskim podelama omeđene kriterijumom fokusa na različite vrste građe. Međutim, Babić podvlači da je odeljivanje teksta i materijalnosti kao potpuno drugačijih tipova podataka u suštini veštački sporazumni rez nastao po modernističkim načelima jasno definisanih polja saznanja. Prema tome, u zavisnosti od specifičnosti situacije koju proučavamo, saznajne uvide mogu da pruže i arheološka i istorijska građa, o nekim pitanjima samo jedna od njih a o drugim nijedna, ali je poenta da se strogo držanje ili jednostrano davanje kvalitativnog prioriteta isključivo jednom setu podataka kose sa principima epistemičkog unapređivanja izučavanja prošlosti, bez obzira da li ste istoričar ili arheolog. Na ovom mestu se takođe naglašava da su proti-

vrečnosti koje se često mogu naći između materijalne i tekstualne građe zapravo blagodetne jer omogućavaju razaznavanje različitih ali u originalnom kontekstu koegzistirajućih nivoa svedočanstvenosti, pa odatle i delovanja ljudi. S druge strane je pak skrenuta pažnja na otrežnjujući oprez koji je neophodan prilikom tumačenja predmeta: materijalna kultura ima svojstvo *pododređenosti* (en. *underdetermination*), odnosno višeznačnosti, koja uvek nameće pitanje pouzdanosti sa kojom na osnovu izučavanja stvari možemo zaključivati o ponašanju ljudi. Ponovo, svest o mogućnostima i ograničenjima proizvodnje znanja istaknuta je kao ključni akter njegovog kvaliteta i epistemološke opravdanosti.

Razrađujući svoja razmišljanja dalje, Babić u trećem poglavlju pokreće interesantno pitanje arheologije sadašnjosti, tj. isuviše često prenebregavanje činjenice da nam arheologija može pružiti neprocenjive spoznaje o nedavno prošlim ili trenutno odvijajućim fenomenima, te da nije isključivo vezana za davno prošle periode. Referisanje na „arheologiju kapitalizma“, „arheologiju socijalizma“ ili „arheologiju otpada“ neizbežno podstiče razmišljanja o doprinosu arheologije u izučavanju i osvešćivanju negativnih aspekata savremenog potrošačkog društva i ideologije konzumerizma (dovoljno je zamisliti šta bi sve naša struka imala da kaže analizom upotrebe, odlaganja i uticaja plastike tj. pomnim arheološkim istraživanjem našeg „plastičnog doba“). Dalje, na talasu misli o odnosu arheologije sa savremenim svetom, u knjizi se razmatra pitanje saradnje sa drugim akademskim oblastima (mimo istorije). Naročito dragoceno je upozorenje na preterano i nekritičko pouzdanje u metode i zaključke prirodnih nauka koje je poslednjih decenija sve prisutnije, u stvari

može da izazove efekat koji je suprotan od očekivanog. Ne odričući potencijal i doprinose savezništva arheologije sa fizikom, hemijom, biologijom i medicinom, autorka upozorava na opasnosti koje se stvaraju ukoliko arheolozi posezanjem za prirodnim naukama nastoje da se oslobode sopstvene odgovornosti za tumačenje prošlosti: „prepuštanje čarima prividne egzaktnosti dobijenih rezultata može nas dovesti u još neravnopravni položaj prema ovim poljima znanja od onog u kojem se disciplina nalazi u odnosu na istoriju ili antropologiju“ (str. 112). Važnost razmene i transformacije ideja koje se odigravaju između naučnih polja i akademskih disciplina podcrтана je u poslednjem segmentu trećeg poglavlja *Metaarheologije* uz važnu napomenu da se takvi transferi uvek događaju uz preinačavanja, prilagođavanja i preoblikovanja koja u nekim slučajevima posuđeno znanje menjaju skoro do neprepoznatljivosti. Ipak, podjednako je bitno uzeti u obzir da izmene i aberacije uvezenih koncepata ishoduju raznolikim promenama znanja i prakse disciplina u koje dospevaju i da arheologija ne predstavlja izuzetak već je, naprotiv, ovo jedna od njenih glavnih i konstantnih odlika. Iz ovih razloga se Babić zalaže da kontakti i razmene sa drugim naučnim poljima bivaju korišćeni za promišljanje temelja i načina funkcionisanja sopstvene struke, a ne kao gotovi proizvodi koji se bezrezervno uklapaju u tekuće arheološke potrebe.

Poslednji deo knjige (*Znanje i praksa*, str. 123–147) bavi se *samorefleksijom* tj. kritičkim osvrtom i vrednovanjem sopstvenog istraživačkog i teorijskog puta. Poglavlje je pisano kao vrsta lične epistemološke ispovesti istraživačkih metamorfoza i stalnog preispitivanja u potrazi za što boljim i utemeljenijim pristupima u proučavanju prošlosti. U stvari, u završ-

nom delu knjige razmatranja i zaključci iz prethodnih poglavlja dobijaju puno značenje jer postaje jasno da su oni ishod neprestanog usavršavanja stavova i obogaćivanja sopstvenih teorijskih znanja. Sledeći misli Karla Popera i Helen Longino, Staša Babić i sama podvlači da naučno znanje napreduje jedino ukoliko postoji stalno sučeljavanje i provera stavova, a da je funkcionisanje naučne zajednice moguće samo putem postojanja javnog prostora za debatu ravnopravnih učesnika. Iz takvih epistemoloških pobuda autorka vodi kroz ličnu istoriju ideja i iskustava u arheologiji, od studentskih do profesorskih dana, i na taj način kontekstualizuje sopstvenu istraživačko-akademska poziciju. Ovaj deo treba pročitati kao deljenje iskustva koje je dragoceno jer može da posluži kao pouka, savet ili poziv na promišljanje pojedinačnih puteva i društveno-akademske okolnosti čitalaca. Jedna od ključnih poenti ovog segmenta knjige je ukazivanje da situacione uslovljenosti istraživačkih puteva i lokalno-specifični akademski konteksti daju prilično raznovrsne ishode i utiču na znatnu različitost arheoloških škola, prvenstveno u načinu i odnosu prema proizvodnji i deljenju znanja, akademskoj kulturi, društvenoj poziciji i odgovornosti struke. Ovo poglavlje pokreće zapitanost koliko arheologija u domaćem okruženju funkcioniše po principima koji mogu da unaprede proizvodnju i kvalitet znanja koje javnosti stavljamo na raspolaganje i za koje bismo morali da snosimo punu moralnu, naučnu i pravnu odgovornost. Osim toga, ono utiče da se zamislimo koliko smo kao pojedinci spremni da se uhvatimo u koštac sa svim problematikama na koje Staša Babić ukazuje, a zatim da i zaista počnemo da se rukovodimo naznačenim epistemičkim okosnicama. Drugim rečima, ostaje

otvoreno pitanje da li činimo dovoljno da unapredimo sopstveno bavljenje arheologijom putem konstantnog preispitivanja pristupa, polazišta i gledišta, te njihovog upotpunjavanja konceptualnim okvirima koji bi mogli blagotvorno da deluju na izgradnju arheološkog znanja.

Metaarheologija je impozantan i hvala vredan poduhvat jer predstavlja vrhunski kritički presek glavnih teorijskih razmišljanja u arheologiji, znalački uvid u istoriju ideja koje su je oblikovale, i vršnu sintezu čitavog spleta konceptualnih okvira koji na nju utiču. Ona je rezultat višedecenijskih proučavanja i savladivanja skupova vrlo zahtevnih tema i izrazito složenih sadržaja. Ipak, Babić uspeva da na jezgrovit i jasan način predoči svoje vidike, ponudi razrešenja i unese savladiv red u slojevitu problematiku, komplikovane koncepte i tešku terminologiju, ujedno otvarajući nove nizove mozgalica. Kako je istaknuto u već objavljenom prikazu knjige, spisak korišćene literature u odnosu na broj strana teksta je impresivan (Matić 2019, 292), što dodatno podvlači autorkino umeće da u efektnom i pitkom maniru predstavi srž svojih istraživanja ali da postignuti opus pri tom ne pojednostavi ili osiromaši. Kada bi učinak ove neprocenjivo važne knjige morao da se sažme u najupečatljiviji utisak, to bi bez sumnje bila spoznaja da stvaranje i oblikovanje znanja predstavlja veoma složen i delikatan posao koji nije moguće obaviti jednostavno (iako se, nažalost, danas mnogi usuđuju da ga shvate i sprovode na olak način). Upravo iz ovog razloga knjiga nije samo za arheologe, niti se usko odnosi na područje Srbije i južnoslovenskog govornog područja. Neprocenjive teorijske i istraživačke putokaze u njoj će naći i istoričari, antropolozi, istoričari umetnosti, kulturolozi, sociolozi, filozofi,

muzeolozi i svi stručni profili koji se bave kulturno-istorijskim nasleđem, istorijom ideja i filozofijom nauke. Čitaocima ipak moram da upozorim da je ovo štivo zahtevno jer poziva na preispitivanja, podstiče samokritiku i budi težnju da se procesi i mehanizmi naučnog mišljenja i zaključivanja razumeju i objasne samo-m/j sebi. A to je uvek izazov koji traži znatnu predanost.

Vladimir D. Mihajlović

Literatura

- Matić, Uroš. 2019. “Metaarheologija. Ogled o uslovima znanja o prošlosti (Metaarchaeology: An Essay on the Conditions of Knowledge about the Past) (Belgrade: Clio, 2018, 188pp., ISBN 978-86-7102-596-6)”. *European Journal of Archaeology* 22 (2): 289–293.